

UDK 726:272-523.42
272-774(497.527Lonja)“18/19”(091)
<https://doi.org/10.53745/ccp.47.92.3>

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 30. prosinca 2022.

Prihvaćeno za objavljivanje: 14. srpnja 2023.

POVIJEST IZGRADNJE I OPREMANJA ŽUPNE CRKVE DUHA SVETOGA U LONJI

Dragan DAMJANOVIĆ

Odsjek za povijest umjetnosti
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Ul. Ivana Lučića 3, 10 000 Zagreb
ddamjano@ffzg.hr

Članak govori o izgradnji i opremanju župne crkve Duha Svetoga u Lonji, mjestu smještenom uz rijeku Savu, između Siska i Jasenovca. Crkva je sagrađena 1878. – 1880. i primjer je takozvanog Rundbogenstila u arhitekturi. U nju su 1883. godine postavljeni dijelovi drvenih oltara svetog Ladislava i Blažene Djevice Marije iz zagrebačke katedrale. Novu reprezentativnu kasnohistoricističku opremu i oslik crkva je dobila između 1908. i 1921. godine.

KLJUČNE RIJEČI: Lonja, župna crkva, historicismizam, zagrebačka katedrala, graditelj Ivan Domian, crkvena oprema, barokni oltari, Johannes Komerstiner, Rikard Rojnik, Josip Kaplan

Uvod

Župna crkva Duha Svetoga u selu Lonji na Savi, smještenom na putu koji povezuje Sisak s Jasenovcem, danas u sastavu Požeške biskupije, vrijedan je spomenik umjetnosti historicizma u Hrvatskoj, kako u smislu arhitektonskoga rješenja, tako i opreme. Istodobno je riječ o građevini vrlo zanimljive kulturne povijesti s obzirom na okolnost da se u njoj desetljećima čuvao vrijedan oltar svetog Ladislava te dijelovi

Župna crkva Svetog Duha u Lonji; fot. 26. 9. 2022.

oltara Blažene Djevice Marije iz zagrebačke katedrale. Cilj je ovog teksta, bazirana na arhivskim izvorima i novinskim vijestima te do sada objavljenoj literaturi, izložiti povijest izgradnje i opremanja lonjske crkve te istaknuti njezine povijesno-umjetničke vrijednosti.

1. Izgradnja župne crkve Duha Svetoga u Lonji 1869. – 1880.

Do izgradnje sadašnje zidane crkve Duha Svetoga kao župna crkva u mjestu Lonja služila je drvena građevina. Prvotno je to bila kapela posvećena svetoj Barbari, koja je pripadala obližnjoj župi Lipovljani i koja se nalazila između Lipovljana i Kraljeve Velike. Sudeći prema podacima iz lonjske župne spomenice i dopisima iz 1870-ih godina, ta je građevina premještena u Lonju 1811. godine.¹ Vremenom je dospjela u loše stanje, tako da je pri kanoničkoj vizitaciji župe 1867. godine istaknuta nužnost podizanja nove crkve u selu. Tadašnji agilni mjesni župnik Josip Mikulić odmah je poduzeo prve korake u realizaciji građevine. Zatražio je od Gradišćanske graničarske pukovnije, unutar koje se najveći dio Župe Lonja nalazio, izradu projekta i troškovnika za novu crkvu, koji su bili gotovi najkasnije do 1869. godine, kada je pukovnija naredila da mještani započnu sa skupljanjem materijala. S obzirom na loše materijalno stanje župljana, koji su bili izloženi čestim poplavama Save, župnik je pokušao u više navrata ishoditi potrebna sredstva za izvedbu nove građevine od pukovnije kako bi što manje opteretio mještane.² Upravo će nedostatak sredstava biti glavni razlog zbog čega je crkva naposljetku sagrađena cijelo desetljeće nakon izrade projekta.

Gotovo godinu dana nakon naredbe pukovnije da se započne sa skupljanjem materijala za novu crkvu 5. svibnja 1870. godine organiziran je u Lonji sastanak sa župljanima (odnosno *komisija*, kako se ističe u izvorima) vezan za radove. Troškovi izgradnje crkve bili su procijenjeni u tom trenutku na 3.875 forinti, što je bio značajan iznos, pa se očekivalo da osim države i sami župljani pridonese gradnji, osobito u materijalima i radnoj i vučnoj tlaki.³ O osiguravanju sredstava za crkvu ponovno se vijećalo na komisijama održanima 4. svibnja i 16. listopada 1871. godine.⁴ Na listopadskom sastanku župljani su pristali sakupiti 2.000 forinti (u vidu materijala) potrebnih za gradnju i to rasporezivanjem nameta od 83 krajcara po duši u župi na tri godine. U tome trenutku župa je imala 806 župljana, od kojih je 497 živjelo na vojnom, a 309 na civilnom području.⁵ Lonjska župa imala je, naime, vrlo specifičan položaj – njezine se granice nisu poklapale s tadašnjim političkim granicama tako da se veći dio njezina teritorija (okvirno dvije trećine) nalazio u okviru Vojne krajine (tzv. krajiška Lonja), dok se ostatak nalazio na civilnom području, odnosno u okviru Trojedne Kraljevine (tzv. provincijska Lonja i selo Suvoj, koje je pripadalo lonjskoj župi). To je nesumnjivo uzrokovalo dodatne teškoće pri osiguravanju sredstava jer se

¹ PAPB, *Liber Memorabilium Parochiae Loniensis inceptus 1864*, str. 1; NAZ, NDS, dosje br. 1761/1880., Župnik Josip Mikulić, NDS-u br. 8, Lonja, 17. 2. 1873.

² NAZ, NDS, dosje br. 1761/1880., NDS Generalkomandi u Zagrebu, br. 1700, Zagreb, 16. 7. 1869.

³ NAZ, NDS, dosje br. 1761/1880., Generalkomanda u Zagrebu NDS-u, br. 6332, Zagreb, 23. 6. 1870.; PAPB, *Liber Memorabilium Parochiae Loniensis inceptus 1864*, str. 7.

⁴ PAPB, *Liber Memorabilium Parochiae Loniensis inceptus 1864*, str. 8–9.

⁵ NAZ, NDS, dosje br. 1761/1880., Župnik Josip Mikulić lipovljanskom vicearhiđakonu i župniku, br. 42, Lonja, 20. 10. 1871.

i od krajiških i od civilnih vlasti očekivalo da pripomognu gradnju crkve. Civilni dio župe nalazio se na prostoru vlastelinstva Topolovac (selo nedaleko od Siska), koje je pomagalo župi osiguravanjem potrebnog ogrjevnog drva.

Nakon odluke o rasporezivanju nameta na župljane činilo se da će se konačno pokrenuti gradnja crkve pa je iste 1871. godine zagrebački Nadbiskupski duhovni stol zatražio od Gradišćanske graničarske pukovnije da odredi mjesto za pečenje cigle za crkvu te da dopusti da se iz erarskih (državnih) šuma uzme potreban materijal.⁶ Početak gradnje, međutim, odgađat će se još godinama jer nikako nije pristizalo odobrenje zaključaka izglasanih na komisiji od 16. listopada 1871. godine. Župnik Josip Mikulić u više je navrata molio Nadbiskupski duhovni stol da ishodi odobrenje,⁷ koje je naposljetku izdano tek na samom početku 1878. godine, kada je Kotarski ured u Novskoj dozvolio raspisivanje nameta za gradnju crkve.⁸

Iako su župnik Mikulić i tijela Zagrebačke nadbiskupije tumačili da se još 1870. godine Generalkomanda u Zagrebu obvezala na dodjelu glavnine sredstava za gradnju nove lonjske župne crkve, vojne vlasti tvrdile su početkom 1878. godine, dakle u trenutku kada se konačno započinjalo s realizacijom građevine, da nikada decidirano nije obećana potpora.⁹ Usprkos toj nejasnoj situaciji, Generalkomanda u Zagrebu naposljetku je doista darovala izdašnih 3.000 forinti za gradnju,¹⁰ što je i omogućilo konačnu realizaciju lonjske crkve.

Temeljni kamen te građevine blagoslovljen je 18. svibnja 1878. godine,¹¹ potom je organizirana jeftimba (dražba, natječaj) za gradnju, koja je započela krajem lipnja navedene godine.¹² Radovi su napredovali velikom brzinom pa je već 1. rujna 1879. godine blagoslovljen križ na novom tornju crkve,¹³ što znači da je u tom trenutku najveći dio građevinskih radova bio gotov, a potom su 25. studenoga iste godine postavljena i tri nova zvona na toranj.¹⁴ Crkva je blagoslovljena na Duhovski utorak u proljeće 1880. godine,¹⁵ a potom je kolaudirana (građevinski pregledana) sredinom srpnja iste godine.¹⁶ Pri kolaudaciji sudjelovali su jedan tehnički činovnik Građevnog ureda u Petrinji, zatim okružni načelnik, župnik i dva člana crkvene uprave.¹⁷ Zapisnik kolaudacije nije se nažalost mogao naći u

⁶ NAZ, NDS, dosje br. 1761/1880., NDS Generalkomandi u Zagrebu, br. 2521, 10. 11. 1871.

⁷ NAZ, NDS, dosje br. 1761/1880., Župnik Josip Mikulić, NDS-u br. 8, Lonja, 17. 2. 1873.; NAZ, NDS, dosje br. 1761/1880., Josip Mikulić NDS-u, Lonja, 23. 9. 1877.

⁸ NAZ, NDS, dosje br. 1761/1880., Odjel za bogoštovlje C. kr. glavnog zapovjedništva u Zagrebu kao krajiške zemaljske upravne oblasti NDS-u, br. 1208–1877., Zagreb, 8. 1. 1878.

⁹ NAZ, NDS, dosje br. 1761/1880., Odjel za bogoštovlje C. kr. glavnog zapovjedništva u Zagrebu kao krajiške zemaljske upravne oblasti NDS-u, br. 1208–1877., Zagreb, 8. 1. 1878.

¹⁰ »Podpora za gradnju crkve«, *Branislav*, god. 1, br. 4, Zagreb, 7. 7. 1878., str. 1–2.

¹¹ NAZ, NDS, dosje br. 1761/1880., Josip Mikulić NDS-u, Lonja, 3. 6. 1878. PAPB, *Liber Memorabilium Parochiae Loniensis inceptus 1864*, str. 14–15.

¹² HR-HDA-434, CUVK, kutija 1650, 1878., Bau, sv. 9/74, Građevni odjel Carskog-kraljevskog vojnog zapovjedništva u Zagrebu Građevnom uredu u Petrinji, Zagreb, 26. 6. 1878.

¹³ PAPB, *Liber Memorabilium Parochiae Loniensis inceptus 1864*, str. 16.

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Mijo ŠIPUŠ (pučki učitelj), »Iz Lonje (Nova crkva)«, *Katolički list*, god. 31, br. 23, Zagreb, 3. 6. 1880., str. 185; »Nova crkva«, *Obzor*, god. 10, br. 126, Zagreb, 4. 6. 1880., str. 3.

¹⁶ PAPB, *Liber Memorabilium Parochiae Loniensis inceptus 1864*, str. 16.

¹⁷ HR-HDA-434, CUVK, kutija 1665, 1880., sv. 9/45, Carsko-kraljevsko vojno zapovjedništvo u Zagrebu, Građevni odjel, Izvadak iz protokola, Zagreb, 19. 6. 1880.

arhivima, no čini se da je bio povoljan za graditelja s obzirom na okolnost da se crkva počela u to vrijeme koristiti i opremiti potrebnim crkvenim namještajem.

2. Arhitektonsko rješenje župne crkve u Lonji

Lonjska župna crkva podignuta je u vrijeme intenzivne izgradnje novih sakralnih građevina, umjesto postojećih starijih uglavnom drvenih crkava i kapela, na području Vojne krajine. Primjetno je, naime, da u posljednjim trima desetljećima svoga postojanja krajiška uprava u Hrvatskoj (okvirno od 1850. godine do ukidanja Vojne krajine 1881. godine) poduzima veća ulaganja, kako na polju sakralne tako i javne arhitekture. Velik dio novosagrađenih crkava podignut je u takozvanom *Rundbogenstil*, stilu obloga luka, kojemu, kako mu samo ime govori, osnovni element predstavlja korištenje obloga

Unutrašnjost župne crkve Svetog Duha u Lonji, pogled prema koru; fot. 26. 9. 2022.

luka kao glavnoga konstruktivnog i dekorativnog elementa. *Rundbogenstil* se u hrvatskoj arhitekturi javlja gotovo istodobno kada i u središnjim dijelovima Habsburške Monarhije – tijekom 1840-ih godina. Sakralnom, a dijelom i javnom arhitekturom zadominirat će, međutim, tek 1850-ih i 1860-ih, kada se podiže cijeli niz iznimno reprezentativnih građevina, autori kojih su velikim dijelom arhitekti iz Beča, zahvaljujući izrazitoj centraliziranosti Monarhije u to vrijeme. Od javnih građevina podignutih u tome stilu ističe se na prvom mjestu Opća bolnica (danas središnja zgrada Sveučilišta u Zagrebu i Pravnog fakulteta) Ludwiga Zettla u Zagrebu.¹⁸ Na polju sakralne arhitekture, najvažniji primjeri toga stila su rimokatoličke crkve u Molvama, Jesenju, Buku, Bosiljevu, Lipi, Kratečkom, Čazmi, Davoru, Rakovici i Drežniku, grkokatolička crkva u Radatovićima te pravoslavne crkve u Otočcu, Ogulinu, Vlahoviću, Medaku, Vukovju, Jošanima i Boviću.¹⁹ Primjetno je iz popisa da je najveći broj crkava podignut upravo na tadašnjemu krajiškom području na kojemu je *Rundbogenstil* predstavljao najrašireniji stil u arhitekturi. Taj su stil promovirali vojni inženjeri ne samo na području Vojne krajine nego i posvuda po Monarhiji, kako pokazuju građevine iz 1850-ih i 1860-ih podignute u sklopu Arsenalā u Puli, Veroni i Beču,

¹⁸ Snješka KNEŽEVIĆ, *Zagrebačka zelena potkova*, Zagreb, 1996., str. 19–20.

¹⁹ Dragan DAMJANOVIĆ, »Rundbogenstil, Theophil Hansen i hrvatska arhitektura 19. stoljeća«, *Znanstveno-stručni skup Hrvatski povjesničari umjetnosti Olga Maruševski (1922. – 2008.)*, Zagreb, 16. 10. 2018., knjiga sažetaka str. 10.

Unutrašnjost župne crkve Svetog Duha u Lonji, pogled prema svetištu; fot. 26. 9. 2022.

novi vojarne koje su građene u središtu Beča, ili kompleks Invalidske bolnice u Lvovu u Galiciji (današnjoj Ukrajini).²⁰ U sakralnoj arhitekturi Vojne krajine od spomenutih crkava najmonumentalniju realizaciju predstavlja župna crkva u Molvama arhitekta Franza/Franje Kleina, koja se i arhitektonskim i prostornim rješenjem (tlocrta je latinskog križa) ne može usporediti ni s jednom drugom sakralnom građevinom podignutom u ruralnim područjima Hrvatske toga vremena.²¹ Većina *Rundbogenstil* sakralnih građevina daleko je skromnija. To su redovito jednobrodne jednotorajnske građevine obično s polukružnom, katkada pravokutnom apsidom uz koju je prigradena sakristija.

Toj skupini građevina pripada i župna crkva u Lonji. Izvana prostorno rješenje crkve izgleda vrlo jednostavno – cijelom je dužinom jednako široka i visoka, samo joj je sa sjevera prigradena niža sakristija koja se nastavlja neposredno na svetište, dok se s južne strane, odnosno iznad glavnog pročelja, uzdiže jednostavan toranj pravokutnog tlocrta. Glavno je pročelje dodatno naglašeno jednostavnim trijemom postavljenim ispred glavnoga portala.

U unutrašnjosti je prostor crkve podijeljen na četiri dijela. Na prostrani pravokutni brod (glavni prostor) crkve nadstvođen kupolastim svodom nadovezuje se sa sjeverne strane uski svođeni prostor, svojevrsan uski travej, koji služi za smještaj bočnih oltara, a na njega se dalje nadovezuje pravokutno svetište, čiji je svod niži od ostalih svodova u crkvi, što se, međutim, ne odražava na krovušte građevine. I s ulazne (južne) strane na brod se nadovezuje sličan uski prostor (ulazni travej) na koga se nastavlja kor, koji se prema brodu otvara s po tri zidana luka u prizemlju i na katu. Riječ je o neobičnom no vrlo skladnom i praktičnom prostornom rješenju. Kako bi se mogli postaviti bočni oltari u navedeni uski travej između broda i svetišta, taj prostor nije otvoren prozorima. Prozori stoje samo u brodu (tri visoka prozora), te po jedan u predvorju i svetištu, čime je postignuta simetrija bočnih pročelja crkve.

Arhitektonska plastika pročelja izrazito je jednostavna – i glavna i bočne fasade crkve te tornja raščlanjene su tek simplificiranim pilastrima, dok na glavnom pročelju stoje još i jednostavne fuge koje imitiraju rustiku te konzole koje uokviruju pravokutni prozor pri

²⁰ Dragan DAMJANOVIĆ, »Building the Frontier of the Habsburg Empire: Viennese Authorities and the Architecture of Croatian-Slavonian Military Frontier Towns, 1780–1881«, *Journal of the Society of Architectural Historians*, god. 78, br. 2, Los Angeles, 2019., str. 187–207 (posebno str. 199–203).

²¹ Više o toj problematici vidi u: Olga MARUŠEVSKI, »Historizam u crkvenom graditeljstvu«, *Sveti trag. Devetsto godina umjetnosti Zagrebačke nadbiskupije 1094–1994*, Zagreb, 1994., str. 499–526 (pogledati posebno str. 510–511). Dragan DAMJANOVIĆ, *Župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije i sakralna baština župe Molve*, Zagreb, 2010., str. 37–81.

vrhu pročelja. Ostatak prozora – polukružno zaključeni prozori na bočnim pročeljima i okulus na glavnom pročelju – vrlo su jednostavno dekorirani.

Unutrašnjost je iznimno skladno raščlanjena – uz bočne zidove postavljeni su jako istaknuti stupci, na kojima počivaju pojasnice koje drže svodove. Osluk crkve, o kojem će kasnije biti više riječi, prati i pojačava arhitektonske oblike.

Iako je, kako se uostalom moglo vidjeti iz prethodnog dijela teksta, mnoštvo dokumentacije sačuvano vezano za izgradnju crkve u Lonji, iz nje se ne da zaključiti tko je autor njezina arhitektonskog rješenja. Teško je reći i je li crkva izvedena prema projektu izrađenom krajem 1860-ih, koji se spominje u izvorima, ili je u trenutku kada je započela njezina izvedba (1878.) napravljen novi projekt, budući da ni jedan list projekta nije ostao sačuvan, odnosno za sada se nije mogao naći ni u građi Generalkomande (uprave Vojne krajine) u Hrvatskom državnom arhivu ni u Nadbiskupijskom arhivu u Zagrebu. Dokumentacija, međutim, pokazuje kako je izvedba radova na crkvi bila prepuštena graditelju Ivanu Domianu (Domjanu), koji je na jeftimbi za izgradnju crkve dao najpovoljniju ponudu – ponudio je popust od 5,5% na procijenjeni iznos potreban za izgradnju crkve (3.932 forinte i 48 krajcara).²² O graditelju Domianu nisu se mogli pronaći dodatni podatci. Nesumnjivo je, međutim, da nije riječ o projektantu crkve, već samo o poduzetniku koji je izveo građevinu. Projektanta treba tražiti unutar inženjerskih tijela Vojne krajine, najvjerojatnije zagrebačke Generalkomande ili Građevnog ureda u Petrinji. Izvori, naime, otkrivaju da je početkom prosinca 1880. godine Građevni ured u Petrinji zatražio povratak projekata za crkve u Lonji i Klasniću na Baniji, što su uskoro kotarski uredi u Glini i Novskoj i učinili.²³

Iz dopisa se čini da je riječ o dvama projektima, no moguće je i da je varijanta istoga projekta iskorištena za izgradnju obaju crkava. Name, iako je pravoslavna parohijska crkva u (Donjem) Klasniću stradala u Drugome svjetskom ratu,²⁴ nakon kojega je godinama bila bez krova zbog čega danas više nema izvorni oblik, vidljive su njezine sličnosti s lonjskom crkvom kako u odabiru *Rundbogenstila* kao polazišta tako i donekle u rasporedu prozorskih otvora. Postoje i određene razlike, osobito u raščlambi glavnog pročelja, koje dijelom proistječu iz okolnosti da je klasnička crkva izvedena od kamena. Bez obzira na to jesu li lonjska i klasnička crkva izvedene prema sličnome projektu, okolnost da njihove projekte traži Građevni ured u Petrinji upućuje na to da je možda u tome Građevnom uredu bio zaposlen inženjer/arhitekt koji je obje crkve projektirao.

3. Izrada opreme i obnove župne crkve u Lonji 1878. – 1921.

Opremanje župne crkve u Lonji i kasnije intervencije na toj građevini prilično su dobro dokumentirane kako u župnoj spomenici tako i u dokumentaciji Odjela za bogoštovlje i

²² HR-HDA-434, CUVK, kutija 1650, 1878., Bau, sv. 9/74, Građevni odjel Carskog-kraljevskog vojnog zapovjedništva u Zagrebu Građevnom uredu u Petrinji, Zagreb, 26. 6. 1878.

²³ HR-HDA-434, CUVK, kutija 1665, 1880., sv. 9/45, Carsko-kraljevsko vojno zapovjedništvo u Zagrebu, Građevni odjel, Izvadak iz protokola, Zagreb, 4. 12. 1880. i Carsko-kraljevsko vojno zapovjedništvo u Zagrebu, Građevni odjel, Krajiškom građevnom uredu u Petrinji, Zagreb, 17. 12. 1880.

²⁴ O crkvi u Donjem Klasniću u: Filip ŠKILJAN, *Kulturno-historijski spomenici Banije: s pregledom povijesti Banije do 1881. godine*, Zagreb, 2008., str. 48.

nastavu hrvatske Zemaljske vlade, koja se čuva u Hrvatskom državnom arhivu pa se može rekonstruirati kada je izrađen najveći dio opreme, a u pojedinim slučajevima i koji su umjetnici/obrtnici sudjelovali pri njezinoj izradi.

U vrijeme dok se crkva gradila tijekom 1878. i 1879. godine župnik Mikulić pristupio je nabavi triju novih zvona koja su izrađena u Ljubljani u tvrtki Alberta Samasse, a istodobno je kupio i novu sliku svetoga Joakima, Ane i Blažene Djevice Marije, čiji se autor ne spominje.²⁵ Sva tri navedena zvona bit će rekvirirana tijekom Prvoga svjetskog rata, dok se spomenuta slika nije mogla pronaći, kao i većina druge opreme koja je nabavljena za župnu crkvu u vrijeme župnika Mikulića.

S opremanjem crkve nastavilo se neposredno nakon što su završeni radovi na njezinoj izgradnji. Najprije je stari oltar Duha Svetoga premješten iz stare drvene crkve u novu građevinu,²⁶ potom je u ožujku 1881. godine blagoslovljen novi oltar svetog Franje Serafinskoga i svetog Ivana ispod kora crkve,²⁷ a naposljetku je 1882. godine postavljena zastava Majke Božje Bistričke na oltar svetoga Joakima, svete Ane i Blažene Djevice Marije.²⁸

Glavni oltar postavljen je sredinom svibnja 1883. godine, no on nije bio namjenski rađen za lonjsku crkvu. U tu je građevinu, naime, bio postavljen, odlukom tadašnjega zagrebačkog nadbiskupa Josipa Mihalovića (vjerojatno zbog nedostatka sredstava za nabavu novoga oltara, jer se župa iscrpila podizanjem crkve), jedan od oltara zagrebačke katedrale, čuveni Komersteinerov krilni oltar svetog Ladislava s kraja 17. stoljeća, koji je stajao na kraju sjevernoga bočnog broda katedrale, a koji je izbačen pri Bolléovoj restauraciji.²⁹ Osim njega moguće je da su u Lonju dovezeni i dijelovi oltara Blažene Djevice Marije s kraja južnog broda zagrebačke katedrale, koji su stilski bili srodni oltaru svetog Ladislava, pa su se stoga mogli sklopiti u jedan oltar.³⁰ Dijelovi oltara iz Zagreba su dopremljeni željeznicom do Siska, a potom su do Lonje stigli po svoj prilici lađom. Postavljeni su u crkvu između 7. i 10. svibnja 1883. godine. Kako je oltar svetog Ladislava bio namjenski rađen za zagrebačku katedralu, bio je prevelik za daleko nižu lonjsku crkvu pa je morao biti znatno snižen. Dijelovi oltara završili su stoga na tavanu, a dijelovi su iskorišteni i za izvedbu pobočnih oltara.³¹ Po svoj prilici riječ je o pobočnim oltarima svetog Antuna Padovanskoga i Duha Svetoga jer su oni blagoslovljeni iste godine kada i glavni oltar, 1883 godine.³²

Usljedit će potom u lipnju 1884. godine blagoslovi oltara svetih Triju Kraljeva i svetog Silvestra pape, zatim nabava skulptura Krista i svetog Ivana Krstitelja za krstionicu crkve te u lipnju 1889. godine blagoslovi pobočnih oltara svete Katarine i svetog Mihovila

²⁵ PAPB, *Liber Memorabilium Parochiae Loniensis inceptus 1864*, str. 14, 16.

²⁶ NAZ, NDS, dosje br. 1761/1880., zapisnik sjednice NDS-a od 4. 6. 1880., br. 1761.

²⁷ PAPB, *Liber Memorabilium Parochiae Loniensis inceptus 1864*, str. 17.

²⁸ Ibid.

²⁹ Lelja DOBRONIĆ, *Biskupski i kaptolski Zagreb*, Zagreb, 1991., str. 51; Dragan DAMJANOVIĆ, *Arhitekt Herman Bollé*, Zagreb, 2013., str. 167.

³⁰ Nela TARBUK, *Kipar Johannes Komersteiner i njegov krug*, Zagreb, 2016., str. 60–65.

³¹ HR-HDA-80, BiNZV, kutija 600, opći spisi, sv. IV/329-1914., Zemaljsko povjerenstvo za čuvanje umjetnih i historičkih spomenika u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji banu, br. 28, Zagreb, 25. 10. 1915.

³² PAPB, *Liber Memorabilium Parochiae Loniensis inceptus 1864*, str. 18.

arkandela.³³ U spomenici se za jedno od tih djela ne spominje gdje su nabavljeni i tko ih je izradio.

U zadnjim desetljećima 19. stoljeća za crkvu je nabavljen i dio liturgijskog posuđa i tekstila – 1883. kod zlatara Eduarda Schönbuchnera u Zagrebu nabavljen je veliki kalež, a kod krojača Huzeka nova kazula.³⁴

Osim nabave nove opreme župnik Mikulić će na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće izvesti i manje popravke na crkvi. Tako je 1899. godine popravljen krov,³⁵ a vjerojatno su manji popravci izvođeni i nakon potresa koji su pogodili sjeverozapadnu Hrvatsku 1905. – 1906. i 1909., a koji su se u mjestu itekako osjetili.³⁶

Veći zahvati uslijedit će na crkvi nakon promjene župnika 1907. godine. Nakon što se 43 godine na čelu lonjske župe nalazio već više puta spomenuti Josip Mikulić, novi je župnik postao Ante Kušmišević, rodом iz nedalekog Roždanika, mjesta u župi Rajić.³⁷ Već tijekom 1908. godine Kušmišević je započeo s nabavom raznih predmeta za crkvu – kod tvrtke Prininger iz Beča kupio je dva misna odjela, crveno i bijelo, u Zagrebu novi tepih pred oltarom, a na crkvu je postavio žljebove i odvodne cijevi te obnovio cinktor (ogradu).³⁸

Potom je 1909. godine započeo s nabavom novih skulptura i oltara. Najprije je nabavio oltar s kipom Srca Isusova pod korom, gdje je postavio i Božji grob, koji je oslikao slikar Mihovil Krušlin za 800 kruna.³⁹ Kip i Kristov grob nabavio je kod tvrtke Josipa Kaplana u Zagrebu, koja će u sljedeće desetljeće i pol izraditi najveći dio opreme za lonjsku crkvu. Već je 1910. godine kod iste tvrtke tako naručen, za 300 kruna, novi križni put,⁴⁰ a tijekom rata, 1916. godine, dvije kazule,⁴¹ i 1918. godine ispovjedaonice,⁴² kao i novi glavni oltar te pobočni oltari, o kojima će još biti riječi u nastavku teksta.

O Josipu Kaplanu nije se uspjelo pronaći puno podataka. Poznato je da je njegova tvrtka imala sjedište u Zagrebu u Dugoj ulici br. 12⁴³ i da se radilo nesumnjivo o vrlo aktivnom kiparu i graditelju oltara koji je, čini se, istodobno trgovao sa sakralnom opremom i drugih majstora, opremajući njome brojne katoličke crkve u sjevernoj Hrvatskoj početkom 20. stoljeća. Osim u Lonji, nabavljao je opremu i za župne crkve u Bukevju (križni put, 1902. godine), Noršić Selu (slike Presvetog Srca Isusova i Majke Božje, 1905.), Garešnici (kipovi Prečistog Srca Marijina, Srca Isusova i križni put, 1905.),⁴⁴ Tomašici (kipovi

³³ Ibid, 19.

³⁴ Ibid, 18.

³⁵ HR-HDA-80, BiNZV, kutija 398, opći spisi svezak IV/51, 1899., BiNZV Kraljevskom vladinom građevnom odsjeku, br. 1625, Zagreb, 21. 4. 1899.

³⁶ PAPB, *Liber Memorabilium Parochiae Loniensis inceptus 1864*, str. 23–24.

³⁷ Ibid, 23.

³⁸ Ibid, 23.

³⁹ Ibid, 24.

⁴⁰ Ibid, 25.

⁴¹ Ibid, 51.

⁴² Ibid, 57.

⁴³ »Nijemci«, *Glasnik biskupija bosanske i srijemske*, god. 39, br. 1, Đakovo, 15. 1. 1911., str. 6–7.

⁴⁴ Stjepan KOŽUL, *Sakralna umjetnost bjelovarskog kraja*, Zagreb, 1999., str. 262. Irena KRAŠEVAC, *Neostilska sakralna skulptura i oltarna arhitektura u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, (doktorski rad), Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2005., str. 251.

Srca Isusova i Marijina, 1906.),⁴⁵ Velikom Trojstvu (pobočni oltar Srca Isusova, 1915.)⁴⁶ i Cigleni (oltari svetog Antuna i Predragocjene Krvi Isusove, oko 1919.)⁴⁷ u tadašnjoj Zagrebačkoj nadbiskupiji te za župne crkve u Nijemcima (oltari, 1911.)⁴⁸ i Privlaci (pobočni oltari, 1911.)⁴⁹ na području tadašnje Bosansko-srijemske i đakovačke biskupije. S obzirom na popularnost Kaplana među svećenstvom ne iznenađuje da je župnik Kušmišević tako inzistirao, kako ćemo pokazati u nastavku teksta, da se upravo kod njega naručuje veći dio opreme za crkvu u Lonji.

Tijekom 1910. godine župnik Kušmišević obratio se prvi i jedini put jednoj tirolskoj tvrtki – Prinoth iz Grödena u Tirolu od koje je za 500 kruna naručio novu neorenesansnu propovjedaonicu, koja se i danas nalazi u glavnom brodu crkve.⁵⁰ Novi je luster pak nabavljen 1913. godine kod tvrtke Gottwald u Beču,⁵¹ dok je razni crkveni tekstil uglavnom kupovan 1912. – 1913. godine kod trgovca Antuna Pavličića u Đakovu.⁵²

Propovjedaonica župne crkve u Lonji; fot. 26. 9. 2022.

oslicima župne crkve u Granešini (1899.), kapele Majke Božje Molvarske u Molvama (1900.), župnih crkava u Grubišnom Polju (1905. – 1908.) i Feričancima (1908. – 1909.)⁵⁴ i drugim mjestima, lonjsku je crkvu oslikao najvećim dijelom dekorativnim poljima. Kako je to bilo uobičajeno u sakralnom dekorativnom slikarstvu toga vremena (ne samo kod Rojnika nego i drugih slikara) na zidovima i pojasnicama svodova prevladavaju svijetli

Uoči Prvoga svjetskog rata župniku Kušmiševiću uspjelo je realizirati i veće zahvate na uređenju unutrašnjosti crkve. Tako je 1910. – 1911. povjerio oslikavanje crkve tada vrlo traženom majstoru Rikardu Rojniku, koji se obvezao izvesti posao za 1.700 kruna.⁵³ Rojnik, koji je do toga vremena već stekao velik ugled na području Zagrebačke nadbiskupije

⁴⁵ S. KOŽUL, *Sakralna umjetnost bjelovarskog kraja*, str. 343.

⁴⁶ S. KOŽUL, *Sakralna umjetnost bjelovarskog kraja*, str. 663, 668.

⁴⁷ S. KOŽUL, *Sakralna umjetnost bjelovarskog kraja*, str. 577.

⁴⁸ »Nijemci«, *Glasnik biskupija bosanske i srijemske*, god. 39, br. 1, Đakovo, 15. 1. 1911., str. 6–7.

⁴⁹ D., »Privlaka, koncem prosinca 1911.«, *Glasnik biskupija bosanske i srijemske*, god. 40, br. 1, Đakovo, 15. 1. 1912., str. 7.

⁵⁰ PAPB, *Liber Memorabilium Parochiae Loniensis inceptus 1864*, str. 26.

⁵¹ Ibid, 31

⁵² Ibid, 33, 35.

⁵³ Ibid, 26. O radovima svjedoči i natpis na zidu broda crkve: *Požrtvovanim milodarima pobožnih i dobrih župljana lonjskih, nastojanjem i brigom vlč. g. Ante Kušmiševića župnika te crkvenih odbornika: Petra Gabor, Mate Nikolić, Mate Špuš i Mate Zebića, obnovljena i ukrašena godine 1911., slikao org. Richard Rojnik.*

⁵⁴ Ivan KRAŠNJAK, »Župna crkva Svetog Duha u Feričancima«, *Našički zbornik*, god. 7, Našice, 2002., str. 265–290 (posebno str. 278); Dragan DAMJANOVIĆ, »Gradnja i opremanje župne crkve Rođenja Blažene Djevice Marije u Granešini«, *Tkalčić, godišnjak Društva za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije*, god. 15, Zagreb, 2011., str. 339–386 (posebno str. 377–381); Irena KRAŠEVAC, »Polikromirana drvena skulptura i oltari crkve sv. Josipa u Grubišnom Polju«, *Anali Galerije Antuna Augustinčića*, god. 31, br. 31, Klanjec, 2012., str. 3–19 (posebno str. 10–11, 13).

tonovi narančaste, smeđe i crvene boje te razni fitomorfní motivi, dok su svodovi oslikani tamnoplavom bojom, kako bi predstavljali nebo posuto pozlaćenim zvjezdicama. Župnik Kušmišević u spomenici je istaknuo da se bogati kolorit oslika svidio lokalnom stanovništvu: »Slikanje je bujno i živo, a to narod osobito u ovim krajevima voli.«⁵⁵ Uz dekorativne motive Rojnikov oslik sadrži i mnoštvo religijskih motiva. U svetištu je tako naslikao simbolični prikaz žrtve svete mise, sa simbolima kruha i vina te četiri anđeoske glavice, a po zidovima ambleme Isusove muke, dok je u brodu na svodu prikazao na zlatnoj pozadini (u zlatnom mozaiku, kako je istaknuto u *Spomenici*), prikaze četiriju evanđelista (koji se danas jedva naziru), a na zidovima ambleme iz litanija lauretanskih.⁵⁶

Osim oslika od Rojnika je 1910. godina Kušmišević naručio i vitraje na prozorima broda.⁵⁷

Vitraj s prikazom Majke Božje Lurdske župne crkve u Lonji; fot. 26. 9. 2022.

Natpis na vitraju s prikazom Majke Božje Lurdske pokazuje kako su završeni tek 1919. godine dok *Spomenica* svjedoči da su postavljeni u crkvu u svibnju 1920. godine.⁵⁸ *Spomenica*, nažalost, ne spominje u suradnji s kojom ih je vitražističkom radionicom Rojnik izveo, no moguće je da je riječ o zagrebačkoj radionici Koch i Marinković, koja je u to vrijeme slične radove izvodila za brojne sakralne prostore u Hrvatskoj. Na manjim prozorima postavljeni su dekorativni vi-

trajji, dok na većim stoje figurativni prikazi spomenute Majke Božje Lurdske te svetog Josipa. Vitrají su jako oštećeni (osobito vitraj s prikazom svetog Josipa, te u manjoj mjeri vitraj s prikazom Majke Božje Lurdske) i nužno ih je restaurirati/rekonstruirati, jer će se time postići cjelovitost kasnohistoricističkoga interijera crkve.

Na oslik zidova i svodova te vitraje svojim se bogatim koloritom izvrsno nadovezuje pod, koji je 1914. godine izvela tvrtka Zagorka iz Bedekovčine za svotu od 1.790 kruna,⁵⁹ što potvrđuje i natpis s imenom Armina Schreiner, koji je bio većinski vlasnik te tvornice u vrijeme izvođenja poda crkve u Lonji.⁶⁰ Pod bi pri obnovi crkve svakako trebalo sačuvati ili rekonstruirati s obzirom na njegovu kvalitetu, tim više što se, nažalost, u zadnje vrijeme primjećuje da se stari keramični podovi mahom uklanjaju iz sakralnih prostora, iako su od iznimnog značenja za cjelovitost historicističkih interijera.

⁵⁵ PAPB, *Liber Memorabilium Parochiae Loniensis inceptus 1864*, str. 30.

⁵⁶ Ibid.

⁵⁷ Ibid, 26.

⁵⁸ Ibid, 61.

⁵⁹ Ibid, 45.

⁶⁰ Dostupno online URL: https://sh.wikipedia.org/wiki/Armin_Schreiner (zadnje posjećeno 24. 10. 2022.).

Vitraj s prikazom Svetog Josipa župne crkve u Lonji; fot. 26. 9. 2022.

svjestan vrijednosti glavnog oltara i da se on ranije nalazio u zagrebačkoj katedrali. U spomenici je još 1911. godine istaknuo o oltaru: »Ma da nije djelo osobite umjetnosti, ipak ga nisu trebali tako razkomadati, još bi mu se u našoj stolnoj crkvi, u kojoj se ionako sačuvalo malo starina, bilo mjesta.«⁶¹ Kada je u rujnu 1915. godine odlučio nabaviti novi glavni oltar, zamolio je Zemaljsku vladu da stari premjesti u Arheološki odjel Narodnog muzeja u Zagrebu, »a na mjesto njegovo, da se novi o trošku zemlje postavi«⁶².

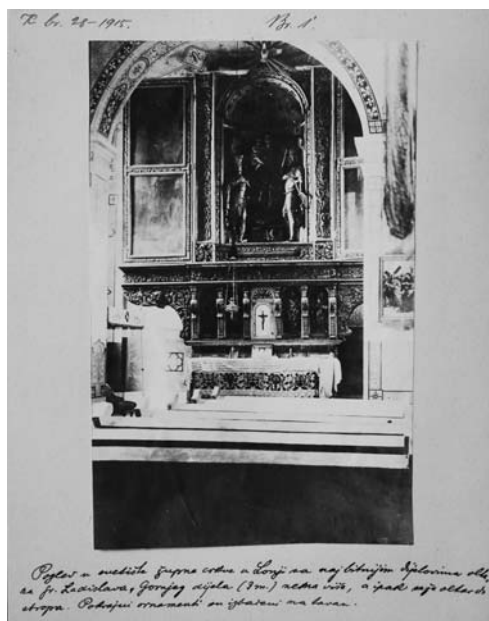
Detalj staroga glavnog oltara župne crkve u Lonji, snimljen 1915.; HR-HDA-80, BiNZV, kutija 600, opći spisi, sv. IV/329-1914.

Moguće je da se pritom nadao da će umjetnička vrijednost starog oltara nagnati vladine organe da što prije reagiraju na njegovu molbu i osiguraju potrebna sredstva za novi oltar, a kako bi stari sačuvala u muzeju. O namjeri uklanjanja starog oltara Zemaljska vlada upozorila je odmah Zemaljsko povjerenstvo za čuvanje umjetničkih i historijskih spomenika, instituciju koja je tada bila nadležna za zaštitu spomenika u Hrvatskoj,⁶³ a koja je vrlo brzo reagirala. U opširnom dopisu koji je potpisao Josip

⁶¹ PABP, *Liber Memorabilium Parochiae Lonjensis inceptus 1864*, str. 30.

⁶² HR-HDA-80, BiNZV, kutija 600, opći spisi, sv. IV/329-1914., BiNZV Kraljevskoj županjskoj oblasti u Požezi, br. 31908, Zagreb, 12. 11. 1915.

⁶³ Cijeli slučaj opisan je i u: Anđela HORVAT, »O djelovanju Povjerenstva za čuvanje spomenika u Zagrebu (1914-1923)«, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, br. 4-5, Zagreb, 1978. – 1979., str. 11–35 (posebno str. 22).

Svetište župne crkve u Lonji dok je u njemu stajao oltar iz zagrebačke katedrale, snimljeno 1915.; HR-HDA-80, BiNZV, kutija 600, opći spisi, sv. IV/329-1914.

izradjenog, danas sasvim izčeznuloga druga iz stolne crkve. Materijal je izvrstno sačuvan: ma da je drvo iz god. 1686. neznatno je tek od crvotočine izzjedeno na par mjesta. Uljene slike – izradjene na drvu – više su stradale, nu moći će se bez velike muke opraviti, što potpuno zavredjuju.«⁶⁵ Preporučili su stoga da se udovolji župnikovoj molbi i da se svi dijelovi starog oltara (ili starih oltara) prebace u Zagreb, a da se za crkvu nabavi novi glavni oltar, te su zatražili da se do toga postojeći (Komersteinerov) oltar pažljivo čuva i da se ne pozlaćuje i ne obnavlja.⁶⁶

Zemaljska vlada odmah je po zaprimanju mišljenja Zemaljskog povjerenstva zatražila od župnika da sačuva postojeći oltar, dozvolila je i nabavu novoga oltara, međutim, odbila je dati pomoć za njegovu izradu.⁶⁷

Župnika Kušmiševića taj dopis nije pokolebao. U siječnju 1916. godine ponovno je zamolio vladu da pomogne izradu novoga glavnog oltara, ističući da na župljane pada teret naba-

Brunšmid, no moguće je da mu je autor bio tada najagilniji djelatnik Zemaljskog povjerenstva, čuveni konzervator Gjurro Szabo, opširno je opisana vrijednost starog oltara kao djela *domaćih* majstora kraja 17. stoljeća. Kako je Povjerenstvo raspolagalo s fotografijama oltara, koje su izrađene 4. kolovoza 1915.,⁶⁴ dakle prije Kušmiševićeva dopisa, nesumnjivo je terenski već obišlo Lonju i moguće je da je pri tom posjetu preporučilo župniku da predloži vladi premještanje starog oltara u Narodni muzej. U dopisu Zemaljskog povjerenstva vladi istaknuto je da se dijelovi oltara iz zagrebačke katedrale nalaze na raznim mjestima u crkvi. »Srednji dio sa grupom Marije, sv. Ladislava i sv. Emerika i sa 8 slika na krilima sačuvan je prilično. Četiri slike sa krila upotrebjene su dijelom na pobočnim oltarima, dijelom su sa drugim uresnim dijelovima postavljene na tavan. Donji je dio dobro sačuvan. Nažalost nisu ni ovi svi dijelovi od istoga oltara, već ima komada od jednako

⁶⁴ Datacija fotografija prema zapisima na poledini fotografija u fototeci Ministarstva kulture Republike Hrvatske. Riječ je o negativima V-973 i V-974, koje je snimio Gjurro Szabo u Lonji 4. kolovoza 1915. O dataciji fotografija u 1915. i u: N. TARBUK, *Kipar Johannes Komersteiner i njegov krug*, str. 185, bilješka 144.

⁶⁵ HR-HDA-80, BiNZV, kutija 600, opći spisi, sv. IV/329-1914., Zemaljsko povjerenstvo za čuvanje umjetnih i historičkih spomenika u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji banu, br. 28, Zagreb, 25. 10. 1915.

⁶⁶ Ibid.

⁶⁷ HR-HDA-80, BiNZV, kutija 600, opći spisi, sv. IV/329-1914., BiNZV Kraljevskoj županijskoj oblasti u Požezi, br. 31908, Zagreb, 12. 11. 1915.

Glavni oltar župne crkve Svetog Duha u Lonji;
fot. 26. 9. 2022.

šević pristupio je realizaciji dvaju novih pobočnih oltara, posvećenih svetoj Ani i svetom Antunu Padovanskom, koje je opet nabavio kod tvrtke Josipa Kaplana u Zagrebu.⁷³ Potom je dao ukloniti dva pobočna oltara napravljena od ostataka oltara iz zagrebačke katedrale koji »su poslani u zagrebački arheološki muzej«,⁷⁴ a na njihovo mjesto postavio je već spomenute ispovjedaonice Josipa Kaplana.⁷⁵

S glavnim oltarom, međutim, stvari se nisu tako brzo rješavale. Do listopada 1917. godine Odsjek za zgradarstvo završio je izradu nacrti i troškovnika za novi glavni oltar, kojima je bilo predviđeno da se taj dio opreme izvede po cijeni od 4.800 kruna.⁷⁶ Kako se radilo o

ve novih pobočnih oltara te da je vlada patron župe (pa je time dužna pomoći), a osim toga upozorio je da bi se stari glavni oltar zbog dotrajalosti mogao porušiti na vjernike.⁶⁸ Vlada, međutim, nije, nesumnjivo zbog ratnih prilika, imala sredstava za novi oltar,⁶⁹ pa je zagrebački Nadbiskupski duhovni stol odlučio, na zamolbu vlade, pripomoći realizaciji toga poduhvata donacijom, u veljači 1917. godine, od 2.500 kruna iz Dijecezanske zaklade.⁷⁰ Pritom je Nadbiskupija zatražila da se stari oltar »kao vanredan umjetnički spomenik spremi u arheološki muzej ali pod uvjetom, da oltar ostane i nadalje crkveno vlasništvo pa da ga arheološki muzej, ako bi kada došlo do otvorenja dijecezanskog muzeja, ima potonjemu predati«⁷¹. Odmah potom Odsjek za zgradarstvo Unutarnjeg odjela Zemaljske vlade zamoljen je da sastavi nacrt i troškovnik za novi veliki oltar prema dimenzijama župne crkve u Lonji i u granicama raspoložive glavnice.⁷²

U gotovo isto vrijeme kada su se u Zagrebu donosile odluke vezane za glavni oltar lonjske crkve, u svibnju 1917. godine, župnik Kušmi-

⁶⁸ HR-HDA-80, BiNZV, kutija 600, opći spisi, sv. IV/329-1914., Ante Kušmićević BiNZV-u, br. 5, Lonja, 12. 1. 1916.

⁶⁹ HR-HDA-80, BiNZV, kutija 600, opći spisi, sv. IV/329-1914., BiNZV Nadbiskupskom duhovnom stolu, br. 17732, Zagreb, 30. 12. 1916.

⁷⁰ HR-HDA-80, BiNZV, kutija 600, opći spisi, sv. IV/329-1914., NDS BiNZV-u, br. 152, 19. 2. 1917.

⁷¹ HR-HDA-80, BiNZV, kutija 600, opći spisi, sv. IV/329-1914., BiNZV Župnom uredu u Lonji, br. 7123, Zagreb, 24. 5. 1917.

⁷² Ibid.

⁷³ PAPB, *Liber Memorabilium Parochiae Loniensis inceptus 1864*, str. 54–55.

⁷⁴ Ibid, 57.

⁷⁵ Ibid, 57. Za ispovjedaonice je utrošeno 1100 kruna. HR-HDA-80, BiNZV, kutija 600, opći spisi, sv. IV/329-1914., NDS BiNZV-u, br. 4592, Zagreb, 7. 6. 1918.

⁷⁶ HR-HDA-80, BiNZV, kutija 600, opći spisi, sv. IV/329-1914., UOZV BiNZV-u, br. IX-1496/2, Zagreb, 11. 10. 1917.

Oltar svete Ane

daleko većemu iznosu od onoga koji je darovao Nadbiskupski duhovni stol, opet je zapela izrada oltara pa time i premještanje središnjeg dijela staroga katedralnog oltara u Zagreb.

Vrlo brzo će se troškovnik iz 1917. pokazati nekorisnim jer su zbog inflacije u završnim godinama rata stalno povećavane cijene i materijala i rada. Izradu novoga glavnog oltara župnik Kušmišević je tako nepunih godinu dana nakon izrade troškovnika, u srpnju 1918., procjenjivao na daleko većih 12.000 kruna. I njega je htio nabaviti kod tvrtke Kaplan,⁷⁷ Zemaljska vlada je, međutim, inzistirala da se oltar treba izvesti prema projektu iz 1917. godine, koji je za Odsjek za zgradarstvo izradio u to vrijeme iznimno plodan arhitekt Vinko Rauscher. Rauscherov se projekt, nažalost, nije mogao pronaći tako da je nepoznato koje je stilsko rješenje taj arhitekt predložio. Kako je župnik i dalje nastojao nabaviti novi glavni oltar kod Kaplana, Odsjek za zgradarstvo reagirao je vrlo oštro i početkom 1919. godine istaknuo da je to neprihvatljivo

»jer bi ta gradnja bila samo proizvod tvorničke izradbe, en motto i to grubim zanemarenjem oblika sloga, u kojem je osnivač htio žrtvenik izgraditi i bez cerpljenja osebnosti i ljepote gradiva, iz kojeg bi se izvodio« pa se stoga »nipošto [...] ne bi [...] moglo preporučiti subvencionirati zemaljskim sredstvima pseudoumjetnost, koju odgaja Josip Kaplan«. S druge strane za Rauscherov nacrt Odsjek za zgradarstvo imao je samo riječi hvale – istaknuto je da se »probitačno iztiče ritmički razvitim konstruktivno vodjenim crtama, koje tektoničkim zadaćama gradjevine odgovara«⁷⁸.

S obzirom na inflaciju Rauscher je, međutim, sada morao pristupiti izradi modificiranog projekta,⁷⁹ koji, čini se, nikada nije završio, zbog čega je naposljetku, a na ponovnu molbu župnika Kušmiševića, u rujnu 1919. godine ipak angažirana Kaplanova tvrtka.⁸⁰ Ostao je i dalje problem osiguranja dovoljne količine sredstava. Iako je Odjel za bogoštovlje i nastavu u listopadu 1918. godine dodijelio pomoć od 4.000 kruna za novi oltar, a i Nadbiskup-

⁷⁷ HR-HDA-80, BiNZV, kutija 600, opći spisi, sv. IV/329-1914., Ante Kušmišević BiNZV-u, br. 63, Lonja, 11. 7. 1918.

⁷⁸ HR-HDA-80, BiNZV, kutija 600, opći spisi, sv. IV/329-1914., Odsjek za zgradarstvo BiNZV-u, Zagreb, 2. 4. 1919.

⁷⁹ HR-HDA-80, BiNZV, kutija 600, opći spisi, sv. IV/329-1914., BiNZV Odsjeku za zgradarstvo, br. 15383, Zagreb, 10. 5. 1919.

⁸⁰ HR-HDA-80, BiNZV, kutija 600, opći spisi, sv. IV/329-1914., Ante Kušmišević BiNZV-u, br. 103, Lonja, 2. 9. 1919.; HR-HDA-80, BiNZV, kutija 600, opći spisi, sv. IV/329-1914., UOZV BiNZV-u, br. IX-982/3-1919., Zagreb, 26. 9. 1919.

Oltar svetog Antuna Padovanskog

arhiva nažalost ne otkrivaju. Skulpturalni i dekorativni dijelovi staroga Komersteinerova katedralnog oltara na kraju će najvećim dijelom završiti u Odjelu za umjetnost i umjetnički obrt Hrvatskoga narodnog muzeja (današnjem Muzeju za umjetnost i obrt), koji je tada vodio već spomenuti agilni zaštitar Gjuro Szabo i predstavljat će jedan od najzapaženijih izložaka na kulturno-historijskoj izložbi grada Zagreba organiziranoj povodom obilježavanja tisuću godina hrvatskog kraljevstva 1925. godine.⁸⁷ Pojedini dijelovi oltara nalaze se u drugim muzejskim ustanovama u Zagrebu – devet od deset sačuvanih slika s oltara svetog Ladislava je u Muzeju grada Zagreba (samo je jedna u Muzeju za umjetnost i obrt),

ski duhovni stol povisio je svoju pomoć za još 1.500 kruna (na ukupno 4.000 kruna)⁸¹ to i dalje nije bilo dovoljno. Ostatak od 4.000 kruna trebali su osigurati župljani, a osim toga bilo je procijenjeno da će biti potrebno još dodatnih 3.000 kruna – 1.000 za rastavljanje starog oltara i 2.000 za njegovu dopremu u Zagreb.⁸²

Nemogućnost osiguranja dovoljne količine sredstava i stalna inflacija odgodili su konačnu realizaciju glavnog oltara crkve u Lonji sve do 1921. godine. U tom je trenutku Kaplan za oltar tražio čak 52.000 kruna, uz napomenu da bi pristao i na 33.000 kruna, ako mu ih se odmah isplati.⁸³

Stari se oltar iz zagrebačke katedrale tada još uvijek nalazio u Lonji.⁸⁴ U Zagreb je dopremljen vjerojatno navedene 1921. godine,⁸⁵ iako je moguće da su pojedini dijelovi dopremljeni i kasnije jer Gjuro Szabo još 1923. godine spominje da se nalaze u suši u Lonji.⁸⁶ Je li, međutim, već 1921. postavljen u lonjsku crkvu novi Kaplanov glavni oltar, te koliko je za njega plaćeno, spisi iz Hrvatskog državnog

⁸¹ HR-HDA-80, BiNZV, kutija 600, opći spisi, sv. IV/329-1914., BiNZV Župnom uredu u Lonji, Zagreb, 24. 10. 1918.

⁸² HR-HDA-80, BiNZV, kutija 600, opći spisi, sv. IV/329-1914., UOZV BiNZV-u, br. IX-982/3-1919., Zagreb, 26. 9. 1919.

⁸³ HR-HDA-80, BiNZV, kutija 600, opći spisi, sv. IV/329-1914., Povjereništvo za prosvjetu i vjere NDS-u, br. 42983, Zagreb, 10. 10. 1921.

⁸⁴ HR-HDA-80, BiNZV, kutija 600, opći spisi, sv. IV/329-1914., Hrvatski narodni muzej, Odio za umjetnost i umjetnički obrt u Zagrebu, br. 73, Zagreb, 30. 9. 1921.

⁸⁵ N. TARBUK, *Kipar Johannes Komersteiner i njegov krug*, str. 65.

⁸⁶ Gjuro SZABO, »O oltarima u našim crkvama«, *Narodna starina*, god. 2, br. 6, Zagreb, 1923., str. 217–239 (221).

⁸⁷ Danko ŠOUREK, »Virtualna katedrala Artura Schneidera«, *Zbornik radova znanstveno-stručnog skupa Hrvatski povjesničari umjetnosti Artur Schneider 1879. – 1946* (ur. Ljerkica DULIBIĆ), Zagreb, 2013., str. 161–189 (posebno str. 162–163).

što je djelomično posljedica okolnosti da su, kako je i spomenuto u ovome tekstu, ranije dopremljeni iz Lonje.⁸⁸

Novi Kaplanovi oltari i danas stoje u lonjskoj župnoj crkvi. Riječ je kvalitetnim kasno-

Kor s orguljama uništenima u ratu 1991. godine; fot. Nino Vranić, 1961. (MKM, UAKM – FKB, inv. br. 22945, br. neg. I-B-198)

historicističkim radovima. Pobočni oltari izvedeni su u neobaroknom stilu i sadrže po tri pune skulpture. Pozlaćeni su i dijelom polikromirani te ornamentirani kao i visoki neorenesansni glavni oltar, koji sadrži u središnjem polju reljef s prikazom titulara crkve, silaska Duha Svetoga, a na bočnim stranama pune skulpture arkanđela Mihovila i svetog Metodija(?).

Pred kraj Prvoga svjetskog rata, 1918. godine, gotovo u isto vrijeme kada je nabavljan novi glavni oltar, župnik Kušmišević je za svoju župnu crkvu nabavljao i nove orgulje kod tvrtke Većeslava Holuba.⁸⁹ Odjel za bogoštovlje i nastavu hrvatske Zemaljske vlade odobrio je 1919. njihovu nabavu,⁹⁰ pa su vjerojatno orgulje neorenesansnog kućišta koje su stajale u crkvi do Domovinskog rata bile upravo Holubov rad. Stajale su na drvenom koru, koji je bio dodan ispred zidanih lukova sadašnjega kora. Izvori ne spominju izgradnju toga kora, ali može se pretpostaviti da je dodan u crkvu u vrijeme postavljanja orgulja, dakle neposredno nakon Prvog svjetskog rata. Ograda kora sadržavala je elemente vernakularnog (tradicijskog) drvenog graditeljstva i izvrsno se nadovezivala na oslik na zidovima crkve.

Zaključak

Župna crkva Duha Svetoga u Lonji vrijedan je spomenik historicizma i općenito hrvatske umjetnosti 19. i početka 20. stoljeća. Njezina je arhitektura kvalitetan primjer vojnokrajškog sakralnog graditeljstva 1870-ih godina, a dobro sačuvana oprema, koja je velikim

⁸⁸ S oltara Blažene Djevice Marije četiri se slike čuvaju u Strossmayerovoj galeriji starih majstora HAZU, a jedna u sakristiji zagrebačke katedrale dok su preostali sačuvani dijelovi u Muzeju za umjetnost i obrt. Za sve informacije vezane za ostatke oltara iz zagrebačke katedrale koji su se nalazili u Lonji i njihov razmještaj po zagrebačkim muzejima zahvaljujem recenzentu članka.

⁸⁹ HR-HDA-80, BiNZV, kutija 600, opći spisi, sv. IV/329-1914., Odsjek za zgradarstvo Kr. Zemaljske vlade BiNZV-u, br. 1145, Zagreb, 27. 8. 1918.

⁹⁰ HR-HDA-80, BiNZV, kutija 600, opći spisi, sv. IV/329-1914., NDS BiNZV-u, br. 675, Zagreb, 17. 1. 1919.; HR-HDA-80, BiNZV, kutija 600, opći spisi, sv. IV/329-1914., BiNZV NDS-u, br. 15586, Zagreb, 11. 6. 1919.

dijelom naručena kod raznih hrvatskih umjetnika i tvrtki, predstavlja primjer historicističke sklonosti bogatom kolorizmu i dekoraciji.

Nažalost, oprema crkve više nije u cijelosti sačuvana. Crkva je stradala u Domovinskom ratu – pri granatiranju u jesen 1991. zapaljena je kapa tornja, požar se proširio u unutrašnjost, te uništio spomenuti drveni kor s orguljama kao i oslik ulaznog prostora crkve.⁹¹ Nakon stradavanja u ratu crkva je neko vrijeme prokišnjavala, što je dovelo do pojave vlage i drugih oštećenja na dijelovima svodova i gornjim dijelovima zidova. Popravljena je krajem 1990-ih. Zbog velike depopulacije mjesta, zbog čega župnik više ne stanuje u Lonji, nego u obližnjem Jasenovcu, crkva se sve manje koristi, što pridonosi njezinoj daljnjoj zapuštenosti. Crkva je dodatno stradala u potresu koji je pogodio središnju Hrvatsku 29. prosinca 2020. godine i trenutno se nalazi u procesu sanacije.

Usprkos tim stradanjima lonjska župna crkva gotovo u cjelini i danas ima izgled kakav je dobila izgradnjom 1878. – 1880. godine, odnosno u unutrašnjosti intervencijama izvedenim u vrijeme župnika Kušmiševića između 1908. i 1921. godine. Svojom očuvanošću predstavlja pravi mali historicistički *Gesamtkunstwerk* pa pri njezinoj obnovi treba paziti da se čuvaju sve zatečene vrijednosti, odnosno da se samo rekonstruiraju ili obnove dijelovi koji su uništeni u ratu ili potresu (oslik u južnom dijelu crkve, orgulje te drveni dijelovi kora i vitraji) te da se očisti i dijelom rekonstruira oslik na mjestima na kojima je uništen atmosferilijama.⁹²

Župna crkva u Lonji nakon oštećenja u ratu 1991.; fot. Ivan Đurić, 1991.; MKM, UAKM – FKB, inv. br. 503737/1, br. neg. II-16456

⁹¹ Fotografija oštećene crkve objavljena je u: Ilija ŽIVKOVIĆ (ur.), *Ranjena crkva u Hrvatskoj. Uništavanje sakralnih objekata u Hrvatskoj (1991. – 1995.)*, Zagreb, 1996., str. 327.

⁹² Ovaj je rad financirala Hrvatska zaklada za znanost projektom IP-2022-10-9843 Reprezentacija, razvoj, edukacija, participacija umjetnost u društvu od 19. do 21. stoljeća

Korištene kratice

BiNZV – Odjel za bogoštovlje i nastavu hrvatske Zemaljske vlade

CUVK – Civilna uprava Vojne krajine

HR-HDA – Hrvatski državni arhiv

NAZ – Nadbiskupijski arhiv u Zagrebu

NDS – Nadbiskupski duhovni stol

PABP – Povijesni arhiv Požeške biskupije

UOZV – Unutrašnji odsjek Zemaljske vlade

SUMMARY

*HISTORY OF THE CONSTRUCTION AND FURNISHING OF THE PARISH CHURCH
OF THE HOLY SPIRIT IN LONJA*

The parish church of the Holy Spirit in Lonja, a municipality located along the Sava River, between Sisak and Jasenovac, is a valuable monument of historicism and generally important piece of the Croatian art of the nineteenth and early twentieth centuries. Its architecture is an example of high-quality sacral construction of Vojna Krajina (Croatian Military Border) in the 1870s. At the same time, its well-preserved furnishing, which was mostly made by various Croatian companies, is an example of the historicistic tendency towards rich colors and decoration.

The church was built in the period between 1878 and 1880, primarily due to the efforts of the local Gradiška Border Regiment, so it can be assumed that the project for it was created within one of the institutions of the Military Border. With its architectural and stylistic design (it is an example of the so-called Rundbogen style), it is related to numerous sacral buildings erected in Croatia during the 1860s and 1870s.

Due to the circumstances after the completion of the construction, there were not enough funds for completely new furnishing, this building was partly furnished with objects from the old wooden parish church. In addition, in 1883, some parts of the wooden altars of St. Ladislaus and the Blessed Virgin Mary originally from the Zagreb Cathedral were placed in it. These altars were built at the end of the seventeenth century. At the beginning of the 1880s the Zagreb Cathedral was being restored, so a large part of its baroque equipment was thrown out in order to highlight the Gothic architecture of its renovation to a greater extent.

The new lavish late historicist interior of the church in Lonja was finally completed between 1908 and 1921 when, among other things, a new pulpit, new confessionals, and stained-glass windows were acquired. Furthermore, the painting of the church walls was entrusted to the painter Rikard Rojnik in 1910-1911, while the new altars were completed by the Zagreb craftsman Josip Kaplan. The side altars of St. Anne and St. Anthony of

Padua were installed in 1917, and the main altar was probably installed in 1921. At that time, parts of the old altars, from the Zagreb Cathedral, were returned to Zagreb and then placed in various Zagreb museums, where they are still today.

The church in Lonja was heavily damaged in the Croatian War of Independence - during shelling in the fall of 1991: the cap of the tower was set on fire, the fire spread to the interior, and destroyed the wooden chancel with the organ as well as the paintings in the entrance area of the church. After the shelling, the roof leaked for some time, which led to the appearance of moisture and other damage to the vaults and walls. It was repaired at the end of the 1990s. Due to the great depopulation of the settlement, the church is being used less and less, which contributes to its further neglect. The building was additionally damaged in the earthquake that hit central Croatia on December 29, 2020, and it is currently in the process of renovation. Despite these damages, the parish church in Lonja, represents a real small historicistic Gesamtkunstwerk.

KEY WORDS: Lonja, parish church, historicism, Zagreb Cathedral, Ivan Domian, church furnishings, baroque altars, Johannes Komersteiner, Rikard Rojnik, Josip Kaplan

